

УДК 330.15(477)

О.В. ЛУЦІВ, аспірант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

ОСОБЛИВОСТІ КАПІТАЛІЗАЦІЇ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

Обґрунтовано необхідність адаптації існуючої системи управління природними ресурсами до умов сучасної ринкової економіки на засадах активного розвитку ринків природних ресурсів та фондів бірж. Зосереджено увагу на недооцінці земельних ресурсів та значній диференціації вартості земель. Розкрито ознаки недосконалості механізму управління водними ресурсами, який характеризується механічністю привласнення ренти, що призводить до занепаду галузі та виснаження водних об'єктів. Показано, що лісогосподарський комплекс є недостатньо ефективним, оскільки використання ресурсів орієнтоване на отримання прибутку шляхом експорту необробленої деревини, а не готової продукції. Визначено необхідність розвитку спеціалізованих інвестиційних фондів сталого лісового та сільського господарства.

Ключові слова: управління природними ресурсами, оцінка природних ресурсів, природний капітал.

В умовах сучасної економіки природні ресурси виступають не тільки фактором виробництва, але й рушійною силою, здатною забезпечити сталий розвиток економіки за рахунок впливу на формування особливої системи капітальних відносин. Йдеться про капіталізацію природних ресурсів як процес формування природного капіталу.

Сучасний стан економіки України характеризується суттєвим виснаженням ресурсного потенціалу та нестачею інноваційних ідей розвитку. Системі управління природними ресурсами України притаманна недосконалість економічних механізмів і законодавчої бази, що регулюють їх використання, зокрема: наявною залишається економічна незацікавленість суб'єктів господарювання у впровадженні природоохоронних заходів за рахунок власних коштів; невідповідність ставок платежів за природні ресурси і забруднення навколишнього природного середовища реальним економічним оцінкам; відсутність ефективної системи екологічних фондів, неможливість акумуляції коштів для подальшого цільового ви-

користання, невизначеність пріоритетів їх витрачання; недостатнє застосування програмно-цільового методу фінансування тощо. При цьому регіони України, що володіють унікальним ресурсним потенціалом, не здійснюють ефективного ресурсокористування та отримують бюджетні трансферти. У зв'язку із зазначеним слід приділити значну увагу питанням капіталізації природних ресурсів та імплементації досвіду розвинених держав задля подальшого ефективного управління природним багатством держави, яке має привести до якісного соціально-економічного та екологічно-балансованого розвитку регіонів та держави загалом.

Теоретичні аспекти шляхів розв'язання проблеми ефективності використання природних ресурсів широко представлені у працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема А. Аганбегяна, О. Алимова, І. Бистрякова, Л. Горєва, Б. Данилишина, А. Мінца, В. Міщенко, В. Пилипіва, М. Реймерса та ін.

Формування природного капіталу доцільно розглядати як процес трансформації природних ресурсів у матеріальні і

нематеріальні активи. Очевидно, що капіталізація матеріальних та нематеріальних активів є одним з ключових завдань, яке стоїть перед Україною. Існуючі інституційні рамки перешкоджають перерозподілу ресурсів від неефективних користувачів до більш ефективних і забезпечують стимули для неформальної економічної діяльності. До ключових проблем капіталізації нематеріальних активів відносять: управління нематеріальними ресурсами, їх оцінку, оцінку власності, ефективність використання активів та ін.

В існуючих інституційних умовах природні ресурси у будь-якій формі не створюють природного капіталу. Через надмірну експлуатацію спостерігається значне виснаження природних ресурсів, зниження їх якості без позитивного та довгострокового економічного ефекту. Саме тому для України необхідно залучати інноваційні елементи у застарілу інфраструктуру управління природними ресурсами. Йдеться насамперед про елементи, що використовують провідні країни світу, які дають можливість максимально ефективно використовувати наявне багатство території. Для включення природних ресурсів у баланс економічних активів території необхідним є їх функціонування як природного капіталу, тобто джерела виникнення вартості в багаторічному циклі економічного відтворення.

Найбільшим природним багатством нашої держави вважаються земельні ресурси, які виступають базовим природним ресурсом для економічного розвитку. Питання оцінювання земельних ресурсів у період формування та становлення ринку землі в Україні привертають особливу увагу як наукових, так і бізнесово-політичних кіл нашої держави, адже від цього значною мірою залежить добробут населення.

Вартість земель територіальних економічних систем України сьогодні є значно недооціненою. Старі механізми і методи управління ресурсами не дають можливості для створення конкурентоспроможної території, яка за рахунок власних внутрішніх джерел зможе наповнити бю-

джет додатковими фінансовими надходженнями та відповідно підвищити рівень якості життя суспільства.

Згідно із законом України «Про оцінку землі» залежно від призначення та порядку проведення здійснюється нормативна чи експертна грошова оцінка земельних ділянок [1]. Вони відрізняються одна від одної призначенням, порядком і масштабом проведення, контролем якості оцінювання і, як наслідок – результатами. Для земель несільськогосподарського призначення нормативна грошова оцінка здійснюється не рідше, ніж один раз на 7–10 років.

На різних етапах реформування земельних відносин законодавство по-різному визначало базу для встановлення стартової ціни міських земель. До прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» № 309–VI від 03.06.2008 р. стартова ціна ділянки державної чи комунальної власності визначалась як така, що «не може бути нижчою оцінки земельної ділянки за цінами, що склалися на земельних аукціонах у відповідному населеному пункті або районі населеного пункту» [2]. Йшлося про експертну грошову оцінку, здійснену за методом порівнянь. Відповідно до нового порядку, впроваджене згідно із названим законом, стартова ціна земельної ділянки дорівнює її нормативній грошовій оцінці.

В основі визначення нормативної грошової оцінки земель населеного пункту лежить капіталізація рентного доходу, який утворюється залежно від місця розташування населеного пункту, облаштування його території і якості земель з урахуванням великої кількості факторів. Основною складовою розрахунку нормативної грошової оцінки є витрати на освоєння та облаштування території в розрахунку на 1 м². Це так звана базова вартість.

На кінець 2013 р. Державним агентством земельних ресурсів України у співпраці з місцевими органами влади було завершено проведення нормативної грошової оцінки земель усіх населених пунктів відповідно до ст. 13 Закону Укра-

надходжень майже 2 млрд грн, що значно перевищило навіть оптимістичні прогнози [6].

Згідно зі статистичними даними за 2012 р. в Україні продано 3 450 земельних ділянок загальною площею 1 772,47 га, вартістю 933,4 млн грн (з них на земельних торгах продано 132 земельні ділянки площею 47,79 га, вартістю 30,4 млн грн) та прав оренди на 635 земельних ділянок загальною площею 10 069,9 га, вартістю 35,3 млн грн, які продано на земельних торгах. До Державного та місцевих бюджетів з початку 2012 р. надійшов 1 млрд грн, у тому числі, до Державного бюджету – 91,7 млн грн.

Щорічно простежується тенденція до збільшення середньої вартості 1 м² проданих земельних ділянок. Середня вартість 1 м² земель несільськогосподарського призначення по Україні становила 34,31 грн. Наближеними до цього показника була вартість земель у Вінницькій (33,93 грн/м²), Житомирській (34,51), Закарпатській (35,53), Миколаївській (33,05), Рівненській (34,47) та Тернопільській (33,7 грн/м²) областях.

Відповідно до висновків про нормативно-грошову вартість земель зростає і ринкова їх вартість. Наприклад, у Донецькій області у 2009 р. вона складала 48,8 грн, а у 2012 р. – вже 68,14 при номінальній грошовій оцінці у 37 грн за 1 м². Напередодні запровадження земельних аукціонів протягом року комісії з добору земельних ділянок активно добивали земельні ділянки для їх подальшої реалізації на торгах. Таким чином, землепорядниками сформовано 21 лот на загальну площу понад 150 га, у тому числі 19 лотів до продажу прав оренди. До того ж у ході проведення аукціону буде формуватися ринкова ціна на землю. Однак найголовнішим є те, що такий спосіб передачі землі стимулюватиме землекористувачів до більш ефективного освоєння та використання земельних ділянок, сприятиме додатковому надходженню коштів до бюджетів різних рівнів та розвитку інфраструктури населених пунктів, тим самим поліпшуючи умови життя гро-

мад. У першому півріччі 2013 р. в області продано 12 земельних ділянок несільськогосподарського призначення. Їх загальна площа склала майже 9 г, вартість – понад 4 млн грн.

Як уже згадувалося, простежується тенденція до зростання середньої вартості продажу 1 м² земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що пов'язано з кількома причинами. Насамперед це фінансова неоднорідність ринку таких земель. Так, у великих містах обласного значення 1 м² може коштувати 500–700 гривень, у малих – усього 20–80 гривень. Другою причиною є перегляд нормативної грошової оцінки земель населених пунктів, після якої відповідно зростає їхня вартість та оренда. По-третє, це різне цільове призначення земельних ділянок. Наприклад, вартість землі під комерцію завжди вища, ніж землі для промисловості, транспорту, житлової забудови тощо.

Відсутність розвинутого ринку землі в Україні, обмежений доступ оцінювачів до ринкової інформації, зокрема закритість структур Держкомзему, значно ускладнюють проведення експертної грошової оцінки. При здійсненні пошуку вирішення цієї проблеми корисним може стати досвід європейських країн.

Світовий досвід свідчить про те, що вартість земельних ресурсів повинен визначати ринок на основі попиту та пропозиції. Нинішній порядок формування стартової ціни земельних ділянок державної та комунальної власності не відповідає цьому принципу. Експертна грошова оцінка, яка здійснюється за методом порівнянь цін попередніх продажів, є більш орієнтованою на кон'юнктуру ринку. Виходячи із цього, стартова ціна земельних ділянок державної та комунальної власності повинна визначатися на основі експертної грошової оцінки, здійсненої за методом порівнянь, але не може бути нижчою за нормативну грошову оцінку.

Досліджуючи вартість водних ресурсів, слід відзначити, що сьогодні в Україні неможливо виділити ринкову вартість водних ресурсів, тому що не існує ринку водних ресурсів, що, у свою чергу, сутте-

во гальмує розвиток водогосподарської галузі економіки.

Україна володіє значним обсягом водних ресурсів, але нераціональне їх використання та неефективне управління не дають змоги створювати власні ринки ресурсів та виходити на міжнародні ринки. Плата за використання водних ресурсів в Україні стягується згідно із ставками збору за спеціальне використання поверхневих вод. Ставки збору за спеціальне використання води визначено ст. 325 Податкового кодексу України [7].

У 2011 р. для потреб водопостачання населення і галузей економіки забрано 14,6 млрд м³ води, з них 68% у басейні Дніпра, близько 11 – Сіверського Дінця, 4 – Дністра, 3 – Південного Буга і 7% – Дунаю. Використання прісної води галузями економіки становить: промисловість – 4,2 млрд м³ (46%), комунальне господарство – 1,9 (21), сільське господарство – 2,9 (32), інші галузі – 0,2 млрд м³ (1%).

Найбільшими водоспоживачами (зі щорічним обсягом понад 500 млн м³) у розрізі регіонів є Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Херсонська області та АР Крим, на які припадає 62% сумарного обсягу водоспоживання (рис. 2).

Найбільший обсяг води у 2011 р. – 55% – використано на виробничі потреби, 23 – господарсько-питні та 30 – зрошення.

Найменше, всього 2%, спожило сільгоспводопостачання.

З кожним роком спостерігається збільшення надходжень до Державного та місцевих бюджетів за рахунок зборів за спецводокористування. Динаміка показує, що за десять років з 2002 р. по 2012 р. доходи бюджетів від використання води зросли лише на 1 100,2 млн грн. Ці показники підтверджують той факт, що сьогодні управління водними ресурсами є неефективним. Щоб змінити цю ситуацію, центральна та місцева влада мають зосередитися на вирішенні трьох ключових проблем: запровадити прозорі умови оренди, забезпечити реальне виконання умов спецводокористування та, найважливіше, встановити жорсткий контроль за раціональною експлуатацією води.

У зв'язку з гострою нестачею води в багатьох країнах вважається, що вода може стати «наступним вуглицем», і очікується, що схеми для оцінки і торгівлі як споживання води, так і її забруднення будуть формалізовані найближчим часом.

Нині використання водних ресурсів та надання прямих послуг споживачам передбачає певну участь приватного сектора в рамках угод про концесію, договорів оренди або контрактів на управління.

Сьогодні приватний сектор активно залучається до управління секторами водогосподарського комплексу. Так, у 2013 р. у Білій Церкві комунальне підпри-

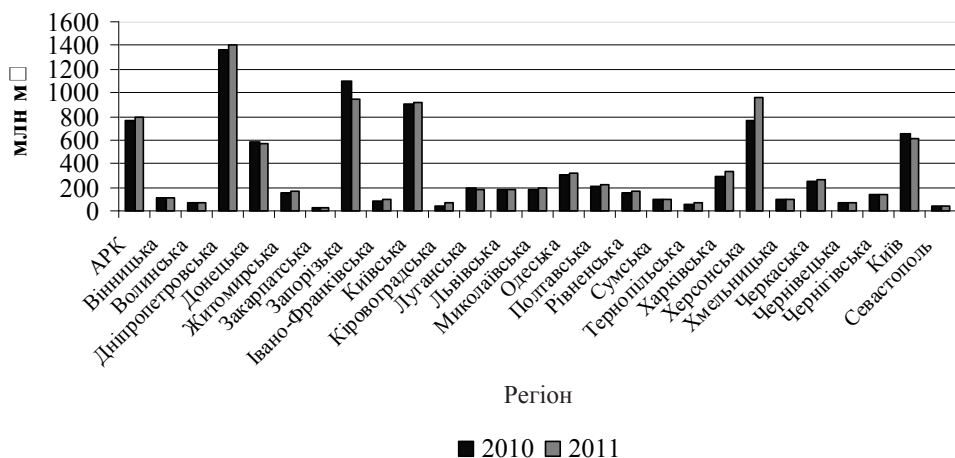

Рис. 2. Використання водних ресурсів за 2010–2011 рр. регіонами України

емство Водоканал було реструктуризовано, та на правах концесії залучено приватних інвесторів до управління організацією, головною метою якого є удосконалення системи водопостачання та водовідведення. Така модель управління є доволі привабливою, оскільки інвестор оптимізує діяльність підприємства, таким чином отримує власні дивіденди, а громада отримує якісні послуги, держава, у свою чергу – відновлену інфраструктуру. Ризики при їх співпраці розподіляються вигідно для приватного вкладника, а отже, існують гарантії щодо отримання стійкого довготривалого прибутку. Окрім Білої Церкви, ці методи відновлення водогосподарського комплексу використовуються також у деяких південно-східних областях, де якість та обсяг водних ресурсів є обмеженими, а отже, водогосподарська галузь, інвестиційно привабливою.

У системі економічних відносин важливого значення набувають платежі за користування ресурсами лісу як основи відшкодування витрат лісгосподарського виробництва, вирівнювання умов роботи лісових підприємств, поповнення бюджету за рахунок додаткового доходу від рубання лісу в кращих природних та економічних умовах.

Критерієм плати за лісові ресурси є їх вартісна оцінка, зокрема, продук-

ції лісозаготівель (матеріали круглі і дрова). Для того, щоб визначити середню по Україні вартість 1 м³ деревини проаналізуємо перш за все кількість заготівлі ліквідної деревини за регіонами України у 2009–2012 рр. (рис. 3).

Заготівля ліквідної деревини за період 2009–2012 рр. по регіонах України відображає тенденцію до зниження, але при цьому обсяги продукції лісового господарства аж ніяк не знижуються, а навпаки, повільно, стабільними темпами зростають. Власне, це означає, що вартість деревини в Україні підвищується, але все ж це явище штучно створене і зовсім не означає, що за ринкової економіки лісове господарство використовує власні ресурси максимально ефективно для сталого розвитку регіону.

Лімітом заготівлі деревини у порядку рубань головного користування є науково обґрунтована розрахункова лісосіка, яка затверджується з урахуванням принципів безперервності та невиснажливості використання лісових ресурсів.

Розміри річної розрахункової лісосіки у 2011 р. становили 8,8 млн м³, а фактичне її використання – майже 88%. Обсяги лісокористування менші за розрахункову лісосіку, яка забезпечує екологічно збалансоване лісокористування. Загальні середньорічні обсяги заготівлі ліквідної

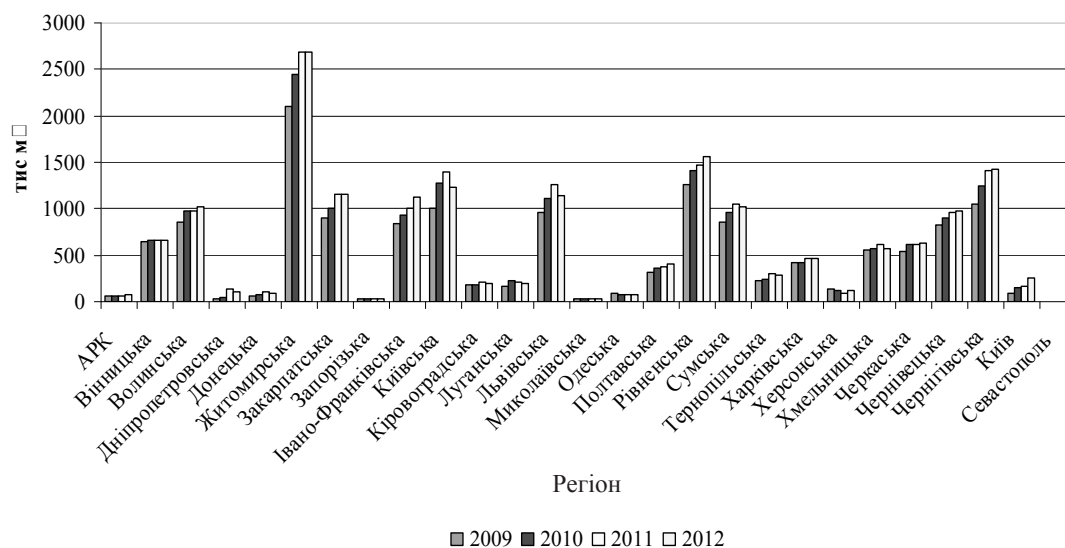

Рис. 3. Заготівля ліквідної деревини за регіонами у 2009–2012 рр.

деревини від усіх рубань в останні роки становлять майже 16 млн м³ [8].

На продукцію лісозаготівель залежно від форм господарювання застосовуються вільні або договірні регульовані ціни, які встановлюються власниками лісових ділянок і погоджуються зі споживачами на умовах франко-лісосіка, франко-склад, франко-станція відправлення. Необхідність зазначеної плати обумовлюється потребою залучення частки виручки від реалізації продукції лісозаготівель для відтворення лісосировинних запасів, рентабельність яких невисока.

Сьогодні ситуація у лісовому господарстві суттєво змінилася. Перехід від планової економіки до ринкової викликав ряд принципових змін у господарському механізмі лісового сектора України. Найважливішою з них виявилася відмова від державної монополії на експорт лісопродукції, у тому числі й деревини у круглому вигляді. У результаті і державні лісогосподарські підприємства, і представники приватного бізнесу отримали можливість виходу на зовнішній ринок. Приватизація підприємств лісопромислового комплексу України, а також інших виробництв, що використовують деревину, призвела до значного зниження обсягів їх виробництва. Як результат, різко впав платіжоспроможний попит на деревину на внутрішньому ринку. Фінансовий стан лісогосподарських підприємств значною мірою став визначатися можливістю реалізації продукції на зовнішніх ринках.

Сьогодні основною проблемою недоотримання фінансових ресурсів із використання лісу є відсутність економічно обґрунтованої ціни на деревину, що продається на аукціонах, і механізму її застосування: чи то на підставі собівартості, чи на основі котирування або біржових цін. Через те кожного кварталу на аукціонах продавці (лісгоспи) з невідомих причин підвищують вартість деревини на 20–25%. Хоча у світовій практиці ціна на торгах ніколи не перевищує 3–5% від попередніх.

За даними Держстату, у 2012 р. деревообробна галузь зросла на 16,2%, вироб-

ництво ДСП – на 25%, дверей, вікон – на 35%, меблів – на 32%. Тож підприємства, які кажуть про дефіцит сировини, продемонстрували значне зростання виробництва. Відкриті аукціони руйнують тіньовий обіг деревини та закривають схеми виготовлення меблів із незаконно вирубаної деревини. Тож деревообробка поступово виходить із «тіні». У Польщі та Угорщині сировину давно вже купують лише на аукціонах. При цьому 1 м³ деревини там коштує 45–50 євро, а в Україні до введення аукціонів меблевики купували «тіньову» деревину на переробку за 10–15 дол. США, 2011 р. – у межах 22 євро; 2013 р. – майже 34 євро.

Для виходу галузі із кризи першочерговими завданнями розвитку лісової промисловості України є вдосконалення діючого законодавства, модернізація застарілого обладнання, пільгове кредитування, експортна орієнтація виробництва, влиття іноземних інвестицій в галузь, державна підтримка, розвиток ринку лісових ресурсів та вихід на фондові ринки світу.

Висновки. У сучасних умовах господарювання необхідною умовою досягнення цілей сталого розвитку є активізація процесів капіталізації природних ресурсів. Цей процес означає включення природного потенціалу в господарський обіг на основі отримання адекватної оцінки ресурсів і трансформації їх у форму фінансового капіталу.

На цей час рівень капіталізації природних ресурсів в Україні є низьким, а також нерівнозначним як по видах, так і по регіонах. Сучасний стан природокористування характеризується недооцінкою земельних ресурсів, недосконалістю механізму управління водними ресурсами, який призводить до механічності привласнення ренти і, як наслідок, до занепаду галузі та виснаження водних об'єктів, недостатнім рівнем ефективності лісогосподарського комплексу.

Для підвищення рівня капіталізації природних ресурсів в Україні необхідно створити механізм екологозбалансованого природокористування на основі оновленого інституційного середовища, який

буде сприяти відтворенню різних ресурсів у формі найпродуктивнішого капіталу. Такий підхід дасть змогу визначити реальну вартість та ціни на природні ресурси, дозволить посилити капіталізацію і комерціалізацію діяльності, усунути з економічного обігу синдром безгосподарності і безоплатності ресурсів, сприятиме розвитку природної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про оцінку земель»: від 11 грудня 2003 № 1378-IV // Відом. Верховн. Ради України (ВВР). – 2004. – № 15. – Ст. 229.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»: від 03.06.2008 №309–VI // Відом. Верховн. Ради України (ВВР). – 2008. – № 27. – Ст. 253.
3. Програма економічних реформ Президента України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на 2010–2014 роки

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.

4. Офіційний сайт Державного служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
5. Пилипів В.В. Інвестиційне управління природним капіталом / В.В. Пилипів // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К.: ДУ ІСПСР НАН України, 2013. – С. 69–73.
6. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/hroshova-otsinka-zemel>
7. Податковий кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13–14, № 15–16, № 17, ст. 1122011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
8. Лісове господарство України / Державне агентство лісових ресурсів // Видавничий дім «ЕКО-інформ», 2011. – С. 39.

Обоснована необхідність адаптації існуючої системи управління природними ресурсами к умовам сучасної ринкової економіки на основі активного розвитку ринків природних ресурсів і фондових бірж. Сосредоточено увагу на недооцінці земельних ресурсів і значительній диференціації вартості земель. С ринкових позицій розкриті ознаки неідеальності механізму управління водними ресурсами, які характеризуються механічністю присвоєння рент, що призводить до упадку галузі і вичерпанню водних об'єктів. Доведено, що лісогосподарський комплекс не є достатньо ефективним, так як використання ресурсів орієнтовано на отримання прибутку шляхом експорту необробленої деревини, а не готової продукції. Визначено необхідність розвитку спеціалізованих інвестиційних фондів стійкого лісного і сільськогосподарського господарства.

Ключевые слова: *управление природными ресурсами, оценка природных ресурсов, природный капитал.*

It is shown that the current system of natural resource management requires appropriate adaptation to a modern market economy, based on active market development of natural resources and stock exchanges. Paper pays attention to underestimation of land resources and significant differentiation financial value of land. The signs of imperfection mechanism of water management, which is characterized mechanicalness assignment of rents, leading to the decline of industry and the depletion of water bodies are revealed. It is proved that forestry complex is not sufficiently effective, because the using of resources focused on making a profit by exporting raw wood not finished products. The necessity of the development of investment funds with sustainable forestry and agriculture are defined.

Key words: *environmental management, natural resources assessment, natural capital.*

Одержано 5.09.2014.